

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНOSTІ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ

В статті висвітлено проблему формування ціннісних орієнтацій підлітків та молоді. Показано, що сучасний стан моральності суспільства настільки негативно впливає на розвиток особистості, що нівелює наявність фактору соціальної дезадаптації. Доведено необхідність розробки заходів по захисту суспільної моралі на рівні державної політики.

Ключові слова: підлітки, молодь, ціннісні орієнтації, суспільство, особистість, мораль, соціальна адаптація.

The article focuses the problem of value orientations development of adolescents and young adults. It is emphasized that the 'standard' of the modern social morality impacts negatively to the development of a personality as well as degrades the factors of social disadaptation. Eventually, the crucial necessities of social norms and values as far as the measures for their maintenance in terms of state policy are vividly proved.

Key words: adolescents, young adult, evaluative anticipation (orientation), society, personality, morality, social adaptation.

Вивчення динаміки ціннісних орієнтацій в період соціальної трансформації суспільства дає можливість прогнозувати розвиток громадянської свідомості, зміни в окремих соціальних інститутах, виникнення нових соціальних груп.

Під час аналізу динаміки ціннісних орієнтацій підлітків та молоді необхідно враховувати дію двох механізмів – спадковості та мінливості. Штучна зміна суспільної моделі, коли процес формування цінностей йде зверху, призводить до розбіжності суспільних та індивідуальних змін. Наприклад, загальнолюдські цінності для багатьох молодих людей є лише потенційними цінностями, мають характер доволі абстрактних ідей. Традиційні цінності – це цінності, засвоєні поколінням батьків. Відмова дітей від них свідомо чи несвідомо означає й критику, засудження ними напрямку думок та життя батьків.

Реалії сьогодення свідчать, що на відміну від дорослих поколінь, які знали, як «повинно бути», сучасні молоді люди мають більш різноманітні погляди, пріоритети та уподобання (серед яких, проте, переважають матеріальні блага). При цьому сучасну молодь відрізняє більш позитивний, аніж у старшого покоління, настрій: вони практично не скаржаться, більшою мірою розраховують на себе, ніж на допомогу ззовні (особливо від держави). Менш за все молоді люди цікавляться життям суспільства та політикою.

Мета нашого дослідження полягає у встановленні зв'язку між рівнем соціальної адаптованості підлітків та молоді й їх ціннісними орієнтаціями.

Аналіз літератури із зазначеної проблеми [1; 2; 3; 4 та ін.] свідчить, що ціннісні орієнтації молоді за останні 30-40 років зазнали суттєвих змін; особливо це стосується значимості праці. За радянських часів, у 1960-ті – першій половині 1970-х рр., цінність цікавої роботи у молоді була на першому місці, її вибирало не менше 2/3 респондентів; зараз вона на четвертому місці. Це зумовлено, зокрема, тим, що в процесі

реформ була скасована ідеологія особливої значимості праці, трудового виховання. У засобах масової інформації зник образ чесного робітника, передовика виробництва, взагалі будь-якої працюючої людини. Бути робітником, техніком, інженером стало непрестижно. Відбулася заміна «героїв праці» «ідолами споживання» (поп-зірки, гумористи, пародисти, астрологи, модні журналісти, сексологи і т.п.).

Несприятливим фактором у сучасній ціннісній структурі молоді є відсутність чіткого зв'язку між працею та грошима. Якщо за радянських часів цей зв'язок був послаблений із-за проявів «зрівнялівки», то зараз він взагалі відсутній. Одні отримують «великі» гроші шляхом авантюри та маніпуляцій, а інші, тяжко працюючи (інколи на кількох роботах), мають неадекватно маленьку зарплатню. Підлітки та молодь це чудово фіксують.

У дослідженні цінностей В.Є.Семенова [6] вивчалася молодь, яка репрезентує її основні соціальні групи (старші школярі, студенти, молоді працюючі люди). Дослідження показали, що головними життєвими цінностями молоді є сім'я, друзі та здоров'я, за ними йдуть: цікава робота, гроші та справедливість (значення останньої цінності на сьогодні зростає). Завершує сімку головних життєвих цінностей релігійна віра. В цілому, перші п'ять цінностей молоді співпадають з даними дослідників [1; 2], отриманими в інших регіонах країни.

Аналіз динаміки ціннісних орієнтацій населення України за перше десятиліття незалежності (1991 – 2000 рр.), представлений низкою публікацій відомого українського соціолога А.Ручки, показав, що відбувалося «посилення вітальних цінностей, які складають ядро ціннісної свідомості громадян», «помітне зростання важливості для людей синдрому певних соціальних і самореалізаційних цінностей», «не набули належного рівня важливості цінності освітнього та культурного зростання», «помітно втратив рівень своєї важливості також синдром певних громадянських, демократичних та ринкових цінностей». У роботах наголошується, що трансформації ціннісних відданостей впливають на формування ідентичностей, на необхідність ретельного вивчення причин динаміки ціннісних уподобань різних груп населення [2].

Дослідження В.В.Гаврилюка, В.В.Маленкова [5] показало, що в основі ієрархії цінностей у осіб віком від 14 до 30 років знаходяться такі проблеми як: «моє майбутнє» (ранг 1; 63,5% від усього масиву); «матеріальний стан» (ранг 2; 41%); «стан здоров'я» (ранг 3; 39,2%). Поряд з ними також зазначалися «побоювання не знайти роботу» (26,8%), «забезпечення житлом» (26,8%).

Проблеми, позначені авторами як загальносуспільні, котрі мають макросоціальне значення, займають середні та останні місця в ієрархії уподобань. Так, «екологічне становище» хвилює 16,1% опитаних (ранг 11), «моральність (аморальність) серед молоді» - 15,2% (ранг 13). Останні позиції серединних значень займають: «зменшення авторитету країни у міжнародній спільноті» - 9,7% (ранг 18), «стан культури у суспільстві» - 9,2% (ранг 19), «становище з правами та свободою людини в країні» - 8,3% (ранг 20). Завершують ієрархічну драбину «зниження відчуття колективізму та товариськості у росіян» (5,5%), «відсутність загальнонаціональної ідеї, здатної об'єднати всі прошарки суспільства» (3,9%), «ситуація у міжнародних відносинах у країні»

(2,5%), займаючи, відповідно, 24-у, 25-у та 26-у позицію у ранговій таблиці.

Таким чином, можна дійти висновку: загальногромадянські, соціальні проблеми, відношення до яких переважно характеризують особистість як громадянина, найменше хвилюють підлітків та молодь.

У процесі дослідження ціннісних орієнтацій студентів український вчений О.В.Бутиліна [1] акцентує увагу на маргінальності цієї групи молоді. Автор зазначає, що маргіальність студентства є специфічною, її можна розглядати в декількох аспектах. По-перше, можна говорити про об'єктивну маргіалізацію студентства, яка відбувається в межах поширення явищ перехідності на загальносуспільному рівні. По-друге, маргіальність виступає сутнісною ознакою молодіжного віку. Цей період життя кожної людини є визначальним, тому що саме в цей час відбувається зміна статусних позицій, пов'язана з виходом з дитинства і вступом у доросле життя, формуються уявлення про майбутнє професійне самовизначення, власне життя і планується майбутнє. По-третє, має місце в багатьох випадках і класичний варіант маргіальності, тобто зміна соціокультурного середовища життя студента з відповідними проблемами адаптації та прилаштування до нового місця мешкання, що безумовно посилює дію перших двох факторів і певною мірою на деякий час значно ускладнює життя цієї когорти студентської молоді.

Специфічною ознакою студентської молоді є невизначеність власного соціального статусу, оскільки те становище, що вона займає у суспільстві, багато в чому обумовлюється соціальним статусом батьків. Цей період навчання у вищому навчальному закладі для багатьох молодих людей є вирішальним у визначенні свого становища в житті. Отже, маргіальність як стан перехідності, невизначеності, дисфункціональності є внутрішньо притаманним для всіх представників студентства.

Слід зазначити, що у цьому дослідженні використовувалися дві системи цінностей – інтегруючі та диференціюючі. Перші – це ті, які переважно консолідують поведінку суб'єктів, другі – ті, які роз'єднують суб'єктів, виявляючи їхню специфічність та особливість у поведінці: смисложиттєва система – поєднує цінності людського життя, які передбачають цілі буття, людської сутності, цінності свободи, правди, краси; вітальна – ціннісні судження, необхідні для збереження та підтримки повсякденного життя, здоров'я, безпеки, комфорту; інтеракціоністська – включає ціннісні судження, важливі у міжособистісному та груповому спілкуванні: гарні стосунки, спокійна совість, влада, взаємодопомога; соціалізаційна – включені ті цінності, які визначають процес формування особистості.

Слід зазначити, що об'єктивні умови, в яких сьогодні живе та навчається студентська молодь, породжують цілий комплекс протиріч, ускладнюючи процес соціалізації та інтеграції цієї групи в суспільство. З одного боку, відсутність чи недовірливість багатьох соціальних механізмів та соціальних норм у суспільстві створюють ситуацію, коли молоді певною мірою нема чого засвоювати (інтеріоризувати), і уявлення про те, як усе повинно бути, молоді люди формують самотужки, спираючись на свій невеликий життєвий досвід. Отже, молоді люди не мають вибору, їм необхідно самим визначати свій шлях. Саме тому сучасне молоде покоління, що виросло в умовах розбудови нового суспільства, поєднує

у свідомості нові цінності, притаманні ринковій економіці (індивідуалізм, прагматизм) і цінності минулого (бажання не виділятися, колективізм). Такий симбіоз неодмінно приведе (й уже приводить) до формування нової моделі ціннісного сприйняття світу, яке становить основу майбутніх життєвих стратегій.

Аналіз результатів досліджень ціннісних орієнтацій молоді дозволяє зробити висновок: події останніх двадцяти років призвели до того, що у більшості молоді виявляється відсутність будь-якої більш-менш чіткої картини світу, системи цінностей, норм і установок, явні протиріччя у свідомості.

Методичний інструментарій нашого емпіричного дослідження складався з опитування стосовно уподобань, життєвих планів підлітків та молоді, їх ставлення до освіти. Наступний блок методик включав такі, що вивчають ціннісні орієнтації, зокрема: методика «25 бажань» та твір на тему: «Мій вихідний день через п'ять років». Порівняно із анкетуванням ці методики справедливі не лише на визначення ціннісних орієнтацій, а й дають прогнози поведінки на майбутнє. Зазначені методики були надані для дітей з притулку й дітей зі загальноосвітньої школи.

Методика «25 бажань» не потребує багато часу чи складних інструкцій. Інструкція така: «Напиши свої 25 бажань». На всі додаткові запитання інструкція повторювалася, або використовувалася фраза «Все що бажаєш, можеш написати». Відповідно до схем обробки результатів, визначаються такі шкали: матеріальні, духовні (потреба у самовдосконаленні, пізнанні) та соціально спрямовані. До матеріальних можна віднести бажання: мати машину, гроші, квартиру, або ж потреби «цієї хвилини» - морозиво, чіпси і т.д. До духовних можна віднести бажання: поїхати подорожувати, дізнатися як працює мобільний телефон, побачити виставку українських старожитностей тощо. Соціально спрямовані шкали включали такі бажання, які відображають активність у ставленні до суспільних проблем і блага інших людей узагалі. Наприклад: «щоб у світі не було війни» або «щоб усі жили вічно».

Окремо було розглянуто бажання, котрі характеризують підлітка як людину, що усвідомлює себе суб'єктом своєї життєдіяльності. Тут йдеться мова про потребу у самовдосконаленні, самореалізації.

Крім цього, було визначено співвідношення бажань за мірою реалістичності, тобто як вони відображають життєві плани. Наприклад, реалістичні бажання: знайти цікаву роботу, мати гарних друзів, або ж нереалістичні: жити на іншій планеті, керувати всією галактикою.

Методика «Мій вихідний день через п'ять років» мала таку інструкцію: напиши твір на тему «Мій вихідний день через п'ять років». На всі додаткові запитання інструкція повторювалася, або використовувалася фраза «Опиши свій вихідний день через п'ять років, що, де і з ким ти будеш робити?». Шкали для обробки результатів були такі ж, як і у попередній методиці.

Результати показали, що у сучасної молоді та підлітків не сформовано загальне ціннісне поле: немає сфер життя, однозначно значимих чи не значимих для більшості. Не проявилось й яскравих розбіжностей в орієнтації в залежності від статі, віку, освіти. Структуру уподобань молоді можна розділити на три підгрупи: сфери життя, значимі високою мірою – робота, дозвілля, спілкування з однолітками,

стосунки з батьками; значимі середньою мірою – навчання, здоров'я, сім'я, шлюб, кохання, секс; значимі низькою мірою – релігія, суспільство, країна, місто, середовище проживання. Уявлення підлітків та молоді щодо того, що для них означає бути щасливим, досить традиційні. Третина опитаних включає у це поняття наявність гарної сім'ї, кожен п'ятий прагне до матеріального благополуччя і дружби, кожен шостий згадує роботу і кохання. Лише 10% згадали душевний стан і лише 3% включили до поняття щастя громадські питання та благополуччя країни.

Можна відмітити, що сім'я і шлюб, які кожна третя молода людина вкладає у поняття «щастя», тим не менше, не є для них значимою сферою життя. В ієрархії сфер життя сім'я та шлюб потрапили всього на 7 місце. Робота в ієрархії сфер життя потрапила на 1 місце (разом зі спілкуванням з однолітками), проте лише 17% респондентів включили характеристики роботи в поняття «щастя».

11% опитаних молодих людей не змогли визначити що для них є щастя. Ще більш складнощі викликало питання про те, що означає бути щасливим у майбутньому – на нього змогли відповісти менше 30%.

Отже, відносно ціннісних орієнтацій молоді важливо підкреслити несформованість ціннісного поля; полярність суджень; розмитість моральних позицій; більшу орієнтацію на матеріальні блага, аніж на духовні цінності; слабка зацікавленість проблемами суспільства та країни; більш серйозне ставлення до моральних норм у молодшій віковій групі (12 – 14 років).

Дані щодо дозвілля свідчать про те, що основна маса сучасної молоді та підлітків надає перевагу розвагам, частіше пасивним, рідше активним. Лише незначна частина опитаних присвячує вільний час освіті, пізнанню та саморозвитку.

Відповідь на питання щодо бажання брати участь у будь-якому молодіжному об'єднанні (чи організувати його) показала досить високу громадську активність підлітків та молоді. Найбільш активні молодші вікові групи. Серед молодіжних об'єднань, яким надається перевага, найчастіше називалися спортивні, музичні, «зелені» (на захист тварин).

Аналіз результатів порівняльного визначення особливостей ціннісних орієнтацій показав такі результати. Діти, які позбавлені батьківського піклування, зосереджують свою увагу переважно на загальнолюдських ціннісних орієнтаціях, а саме: здоров'я, щасливе сімейне життя, наявність вірних друзів. Значне місце посідають альтруїстичні ціннісні орієнтації (наприклад, мирне становище в країні), і духовні цінності: взаєморозуміння, повага оточуючих, віра, пізнання.

Порівнюючи результати опитування підлітків з притулку та звичайної школи варто зазначити, що: у підлітків з притулку переважають духовні цінності, у підлітків зі школи – матеріальні; підлітки з притулку більш зорієнтовані на інших, а діти зі школи – переважно на себе; підлітки з притулку більше цінують спілкування з батьками та родичами, тобто з людьми, яких їм не вистачає, а діти із звичайної школи – з друзями.

Результати досліджень, що були проведені у виховній колонії для неповнолітніх, показали, що соціально дезадаптованим підліткам притаманна відсутність функції прогнозу. Більшість їх не прогнозують майбутнє, погано враховують минулий досвід, живуть тільки сьогоднішнім: «Звільнюся, тоді й буду думати і планувати своє життя, а зараз навіть думати?» Відсутні усвідомлені реалістичні життєві плани.

Ще одна особливість особистості неповнолітніх засуджених, на нашу думку, мала відобразити це порушення або несформованість ціннісно-моральної сфери. Неповнолітні засуджені до позбавлення волі часто вже з раннього дитинства засвоювали деформовані соціальні норми і культурні цінності, вони, як правило, походять з неблагополучних сімей. Оскільки неповнолітні засуджені є представниками найбільш кримінально орієнтованої частини даної вікової групи, то їх правосвідомість має бути деформована, тобто відображати негативне ставлення до чинного права, законності і правопорядку.

Вивчення особливостей ціннісних орієнтацій та ставлення неповнолітніх засуджених у виховній колонії до навчання дало такі результати: стосовно визначення занять, які їм найбільше подобаються, виявилися гендерні відмінності – хлопці більше бажають поглиблювати свої знання з інформатики та виробництва у процесі загальноосвітньої та професійної підготовки. Дівчатка найбільш потребують знань з гуманітарних дисциплін, – бажаними для них є заняття, на яких розглядаються питання морального вибору та моральної поведінки.

Розглядаючи результати анкетування за запитаннями, що відносяться до «шкали загальнолюдських цінностей», ми також розподіляли загальнолюдські цінності на духовні, матеріальні (ситуативні) та соціально спрямовані.

Серед духовних цінностей вихованці колоній назвали: щирість, доброту, чесність, любов, релігію, красу душі та інші. Зокрема, найголовнішими загальнолюдськими цінностями вихованці Мелітопольської ВК вважають доброту (26%), чесність (20%), щирість (15%), сім'ю (8%), взаєморозуміння (7%). Для вихованців Курязької ВК найголовнішими цінностями є сім'я (20%), свобода (12%), здоров'я (10%), доброта (8%), по 6% – чесність і щирість. Зауважимо, що 16% опитуваних не відповіли на запитання. Вихованці Прилуцької ВК вважають найголовнішими загальнолюдськими цінностями доброту (26%), чесність (12%), по 6% здоров'я і щирість. Для неповнолітніх Самбірської ВК цінностями є сім'я (23%), робота та навчання (13%), здоров'я (12%), свобода (11%).

Отже, проведене дослідження показало, що ступінь соціальної адаптованості підлітків та молоді не впливає суттєво на ціннісні орієнтації. Тому нагальною необхідністю є формування системи виховання та соціалізації молоді. Головною перепорою в реалізації суспільного виховання молоді на сьогодні є протиріччя між його просоціальним, моральним характером та антисоціальними, аморальними умовами вітчизняних нецивілізованих ринків, інфраструктури дозвілля та ЗМІ, кричущий розрив між надблагатими та вкрай бідними прошарками населення. Сучасна молода людина, з одного боку, хоч і знаходиться у нормальному моральному оточенні сім'ї, школи, вищого навчального закладу, роботи (передусім, на державних підприємствах), а з іншого боку, на вулиці, в транспорті, в сфері розваг та дозвілля виявляється у зовсім іншій атмосфері. Її оточує нав'язлива двозначна реклама, котра інколи переходить усі норми елементарної етики, ключовими словами якої є «насолода», «зваба», «спокуса». Активно рекламуються алкоголь, цигарки, інші сумнівні для здоров'я «енергетичні» напої. Візуальний та вербальний ряди цієї реклами іноді вражають своєю непристойністю та безсоромністю. Такий вплив часто нівелює позитивні настанови сім'ї, що призводить до

зрівняння ціннісних орієнтацій у звичайних підлітків та у соціально дезадаптованих.

На вулицях великих та малих міст діють дискотеки, нічні клуби та бари, розваги в яких досить м'яко називаються еротичними, а найчастіше є чоловічим та жіночим стриптизом, гомосексуальними іграми, нецензурним «гумором» і т.ін. У більшості багатотиражних видань можна знайти рекламу масажних салонів та салонів тату, завуальовану рекламу наркотиків та проституції.

Проте усе це поступається «жовтій» продукції ЗМІ – телебачення, радіо, преси. Газетно-журнальні кіоски на вулицях, у метро, універсамах привертають увагу оголеними тілами, відвертими позами, кричущими сенсаційними заголовками – про злочини, збочення та пороки, а також потворною відеопродукцією (фільми, насичені жорстокістю та садизмом, порнографією та сексом зі збоченнями). Радіоефір перенасичений безкінечно повторюваними негативними новинами (ніби в країні не відбувається нічого доброго), наркотичною та агресивною музикою і відповідними текстами, у тому числі кримінальним жаргоном та ненормативною лексикою. На телебаченні демонструються безкінечні серіали про бандитів та шахраїв, вульгарні реаліті-шоу, які пропагують паразитизм, безвідповідальність та безглузді розваги (славнозвісний «Дім-2»).

Таким чином, можна зробити **загальний висновок**, що зміна соціальних умов, зміна суспільних ціннісних орієнтирів ведуть до того, що механізм відтворення ціннісних орієнтацій перестав бути провідним, поступаючись адаптаційним механізмам. Динаміка цього процесу, що була виявлена через аналіз індивідуальної ціннісної системи особистості така: збереження попередньої ціннісної системи суб'єкта, не дивлячись на суспільні зміни, що відбуваються. Сформована в процесі минулого досвіду індивідуальна система ціннісних орієнтацій слугує своєрідним фільтром для ціннісної інформації, яка надходить ззовні; розлад індивідуальної ціннісної системи. Стан, який позначає індивідуальний ціннісний вакуум, стан відчуженості.

Системоутворюючим фактором роботи з молоддю вбачається, передусім, духовно-етичне виховання сучасної молодшої людини. Без основоположних цінностей, які возвеличують, розвиток особистості та суспільства просто неможливий. Необхідне створення єдиного виховного-педагогічного соціокультурного простору. Зрозуміло, що у подібній діяльності не обійтися без значної кількості спеціалістів по роботі з молоддю.

Держава має більше займатися підготовкою спеціалістів по роботі з молоддю – тих молодих людей, які будуть працювати, взаємодіяти, вступати в діалог з однолітками (школярами, студентами, а також робітниками, службовцями), адже системність має на увазі охоплення усіх груп молоді, а не лише учнів та студентів.

У контексті молодіжної політики та виховання підростаючого покоління попереду у нас велика духовно-моральна робота з виховання і соціалізації підростаючого покоління, консолідації та згуртовуванню молоді, усіх її груп, усього суспільства на основі патріотизму й громадянськості, утвердження принципів соціальної справедливості та моралі.

Література: 1. Бутиліна О.В. Студентська молодь у суспільстві, що трансформується // Український соціум. - 2007. - №4 (21). – с. 20 – 25. 2. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України: 1991 – 2000 роки // Політичний портрет України. – 2001. - № 23. 3. Самсонова Т.И. Социальная компетентность подростков и технологии ее формирования (Автореф. дис. на соиск. уч.ст.канд.соц.н.). Спб., 2006. 4. Лисовский В.Т. Социология молодежи. СПб.: Изд-во СПб.ун-та, 1996. 5. Гаврилюк В.В., Маленков В.В. Гражданственность, патриотизм и воспитание молодежи //Социс ; 4 (276). – 2007г., стр. 44 – 50. 6. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи // Социс ; 4 (276). – 2007г., стр. 51 – 60